

FATABUREN 1971

fataburen

Nordiska museets och Skansens årsbok 1971

Redaktion: Christian Axel-Nilsson • Nils Erik Bæhrendtz • Sam Owen Jansson
• Skans Torsten Nilsson

Layout: Torsten Stääf

Tryck: Tryckeribolaget Ivar Hæggström AB 1971

ISBN 91 7108 052 X

BARNEN PÅ OMSLAGET

hette Blomstedt och avbildades 1853 av sin guvernant Agnes Thersner, dotter till den kände konstnären Ulrik Thersner. Barnens föräldrar var löjtnanten Johan Otto Blomstedt och hans hustru, född von Schwerin. Det var 14 barn i syskonkretsen av vilka flera dog vid späda ålder. På tavlan, som är en oljemålning, är sex av barnen avbildade och fem av dem är med på det här återgivna avsnittet. Från vänster ser vi Otto sedermera kammarherre, Marie-Louise, här baby, senare gift Falkenberg, och Sophie gift Palmstierna. De två barnen på golvet är Johan sedermera rytmästare och Charlotte gift Horn. Newfoundlandshunden hette Joy och boken som barnen läser är bröderna Grimms Märchen.

Interiören är från familjens hem Nyborgs herrgård i Uppland. Huset var uppfört 1800. De vita gardinerna som draperats på rummets väggar är säkerligen tryckta eller målade. På det inre rummets blommiga tapet hänger ett porträtt av en herre i svenska dräkten. Det är excellensen Claes Horn, gift med Anna Sophia Blomstedt, barnens fars faster.

Målningen är i privat ägo.

De oäkta barnen

Att vara född utom äktenskapet har under historisk tid alltid varit ett handikapp. Detta avspeglar sig tydligt i lagstiftningen alltsedan landskapslagarna från 12- och 1300-talen. Först i och med barnlagarna från 1917–20 kom en ändring till stånd – åtminstone på det rättsliga området. Från socialhistorisk synpunkt är källmaterialet om dessa barn magert fram till början av vårt århundrade. Men om man antar att folk i stort sett följer lagen – och att lagen avspeglar folks beteende – måste under århundraden de oäkta barnen ha varit nedklassade och ofta utstötta ur den sociala gemenskapen.

Hednisk tid

Bäst verkar förhållandena ha varit i hednisk tid – under förutsättning att det nyfödda barnet fick lov att leva. Att familjens överhuvud, dvs. familjefadern, hade rätt att bestämma om ett barn skulle leva eller sättas ut att dö, finns det åtskilliga indikationer på i de äldsta källorna. I Gunnlög Ormstungas saga heter det t. ex.: »Det var skick den tid då hela landet var hedniskt, att fattiga män, som hade många att föda, satte ut barnen; men det räknades likväl alltid för dåligt gjort.» Reminiscenser från denna tid återfinns även i landskapslagarna,

t. ex. Gotlandslagen som understryker att barnutsättning är förbjuden: »Det är nu därefter, att man skall uppföda vart barn, som blir fött i vårt land, och icke utkasta det.»

Familjefaderns starka ställning kan härledas från tiden innan folk tog fast bostad och huvudsakligen levde som nomader. Arbetsfördelningen med männen som krigare och fångstmän, medan kvinnorna rådde över lägret och barnen, medförde att kvinnorna blev avhängiga av männen för sitt uppehälle. En kvinna blev juridiskt och faktiskt sett en person med lägre dignitet, mera en sak än ett eget rättsobjekt.

Om man skall tro Adam av Bremen (1030), så rådde fortfarande den situationen, att männen kunde ha många kvinnor att förlusta sig med. Han skriver om svearna att de visar förakt för guld, silver och andra rikedomar, »endast i sina förbindelser med kvinnor känner de intet mått. Efter sina tillgångar äger varje man två, tre eller flera; de rika och förnåma har kvinnor utan tal.» Även om han säkerligen överdriver – de flesta svear hade nog knappast råd till sådana utsvävningar – känner man från andra källor till att åtminstone hövdingarna inte bara hade frillor utan även flera äkta hustrur.

Äktenskapet var nämligen i första

hand en ekonomisk transaktion, en överenskommelse mellan två släkter, ofta till gemensamt stöd för dessa mot yttre fiender eller för att hindra strid dem emellan. Vad mannen fick var en hushållerska – en matmor – med hemgift. Han rådde över bådadera i sista hand, och han kunde i princip skilja sig från hustrun lika lätt som en muhammedan idag. Rent faktiskt var saken emellertid inte så enkel, i det att mannen var bunden av de avtal, som uppgjorts när äktenskapet (fästningen) ingicks. Vad *hon* hade rätt att begära var att få råda över hushållet och inte helt bli försummad i den äktenskapliga sängen. Men någon trohet från mannens sida hade hon inget krav på.

Vid kristendomens inträde på den kulturella scenen fanns som en följd av denna ordning av familjens förhållanden barn av olika kategorier: äkta födda, vilka var de förnämsta, barn av friboren fader och hans konkubin (frillebarn), barn av friboren fader och ofri kvinna (träl), barn av ofri fader och friboren kvinna, o. s. v. Man får anta att fadern i allmänhet såg till, att hans eget kött och blod inte led nöd och att han åtminstone hade en moralisk plikt att hjälpa till med försörjningen även av andra än sina äkta födda barn. Med den bogemenskap som rådde, torde detta ha varit relativt enkelt. Barn var framtida arbetskraft. Blev antalet män för stort, lockade ära och rikedom i österled. Mest problematiskt var det med *arvet*.

Arvsreglerna i vår äldsta lagstiftning är mycket komplicerade och källorna innehåller många dunkla ställen. Utvecklingen tycks emellertid ha

varit ungefär denna: På den tid, då folk levde av fångst, rådde bogemenskap inom storfamiljen. Barnen hade då rätt till viss del av redskapen, om de ville ge sig av på egen hand. Efter hand gick detta över till ett arvssystem, när familjerna blev bofasta jordbrukare. Problemet blev då vem som skulle ta över gården – och av naturliga skäl segrade den äktfödde sonen. Men även frillosönerna fick behålla en viss arvsrätt. Denna blev emellertid betydligt inskränkt och begränsades så småningom till arv efter modern.

Kristendomens inflytande

De förhållanden, som här i korthet har skisserats och som visar, att skillnaden mellan äkta födda och oäkta födda barn inte var överväldigande stor, ändras sakta men säkert under kristendomens inflytande.

Detta hade sin orsak i kyrkans lära om äktenskapet som ett sakrament, en i livstiden ouplöslig förening mellan de äkta makarna. Otrohet blev en kardinalsynd och kampen mot synden fördes även med rättens hjälp. Det sedliga tillståndet i Sverige – jfr. Adam av Bremens beskrivning – måste givetvis ha chockerat de påvliga delegaterna. (Det kan emellertid tilläggas, att den katolska kyrkan hade samma problem på hemmaplan. Under hela medeltiden kämpade man i romarrätten och kanonisk rätt förvägs mot de romerska konkubinerna.) Och sederna var inte lätta att utrota, som rimligt kan vara. Landskapslagarna vilar emellertid till större delen på kanonisk rätt i dessa delar, så *rättsläget* var vid 1200-talet i princip klart. Att påvarna Alexander

III 1181 och Honorius III 1220 inskräper reglerna om äktenskaplig trohet och straff för tvegifte och hor, visar att man behövde en lång övergångsperiod, och att man inte ville utsätta folkets gamla rättssedvänjor för alltför kraftiga påfrestningar. Men den press man efter hand använde var mycket stor, allt ifrån prästernas predikningar till statens och kyrkans straff för äktenskapsbrott, hor och lönskaläge. Ett barn fött utom äktenskap eller fästning (trolovning) var ju i sig självt ett levande exempel på faderns och moderns syndiga leverne, och samhällets bannstråle drabbade inte endast föräldrarna, utan även, och kanske i första hand, barnet. Man använde sålunda rent cyniskt de i syndafallet alldeles oskyldiga varelserna såsom ett avskräckande exempel för att förhindra nya syndafall.

Den rättsliga ställning barnen hade i mitten av 1300-talet framgår av Magnus Erikssons landslag, som stadgar att modern skall föda frillobarnet, tills det nått tre år, därefter fadern tills det nått sju år. I arv får barnet endast småsmulor, maximalt 2 mark efter fadern och 1 mark efter modern. Föräldrarnas försörjningsplikt upphörde sålunda redan då barnet var sju år.

De två första århundradena efter reformationen var en av sedlighetsivrarnas starkaste perioder. Omkring 1700 tycks djävulen ha varit speciellt aktiv i Sverige och förlett många till hör, otukt och häxeri. Prästestånd och rättsmyndigheter arbetade ihärdigt och straffen var många och ofta hårda. Att få barn utanför äktenskapet betraktades nu som en synd även i det allmänna medvetandet.

1734 års lag

I och med 1734 års lag blev rättsläget helt definitivt och ändrades inte förrän efter 1900. Det heter i ärvdabalken 8: 7: »Avlar man barn i lönskaläge utan äktenskapsloven, eller i hordom, eller i förbudna leder; de barn måge ej annat arv taga än efter egna barn och bröstarvingar, dock njute de av fader och moder nödtorftig födo och uppfostran, till dess de sig själva nära kunna. Dör endera av föräldrarna och lämnar ej gods efter sig; föde då den barnet, som efter lever.»

I förarbetena till denna bestämmelse skiljer sig uppfattningarna. Det var på förslag att ge de oäkta barnen avlade i lönskaläge »med mö eller änka, som intet beryktat leverne fört eller med olovligt lägersmål tillförene beträdda varit» en bättre ställning: förutom behörig föda, även arv efter båda föräldrarna. Men Göta hovrätt förklarade, att om man skulle vara så frikostig skulle konsekvenserna bli svåra. Då skulle »till Guds förtörnelse, som all lösaktighet och örenlighet förbjuder och hatar, lönskalägerssynden tilltaga och de äkta barnens rätt lida men». Den mening segrade då, att de oäkta barnen endast skulle ha rätt till *nödtorftig* föda och uppfostran och *inget arv*, utan endast rätt till en ersättning om fadern eller modern dog innan barnet kunde försörja sig själv, d. v. s. vanligtvis vid 15 års ålder.

Den nödtorftiga föda, som kommit barnet till del, kunde dock föräldrarna i vissa fall återfå. Föräldrarna ärvde nämligen barnet om detta saknade bröstarvingar, något som man väl utan överdrift kan beteckna som

tämligen orättvist. Arvsrätten motive-
rades med att den var ersättning för
den nödortftiga föda och uppfostran
barnet hade fått.

Sannolikt hade även barnet för-
sörjningsplikt gentemot föräldrarna
och kunde sålunda bli skyldigt att ta
hand om dem om de blev sjuka eller
på deras ålderdom. En sådan skyldig-
het förelåg i varje fall från början av
1800-talet och har traditioner tillbaka
till landskapslagarnas tid.

Att råka i olycka

Konsekvenserna av denna lagstift-
ning och av de moraliska föreställ-
ningar, ur vilken den härstammar, var
flera. Uppenbart är, att det oäkta
barnet startade sitt liv annorlunda än
andra barn. Men även en flicka med
ett oäkta barn var en illa ansedd va-
relse. Att »råka i olycka» var likty-
digt med att bli med barn utom äkten-
skap. Att »dölja sin synd» blev för
dessa olyckliga en viktig sak, trots
att inte många utvägar stod öppna.
Det fanns dock en: att söka dölja sitt
havandeskap och sedan döda sitt
barn. Att dölja ett havandeskap var
emellertid säkerligen rätt svårt under
de trångbodda förhållanden, som exi-
sterade, och med flera pigor delande
samma säng. Men barnamorden var
i alla fall så vanliga, att man sökte
tillgripa speciella medel för att för-
hindra dem. Speciellt märkligt är ett
kungl. brev från 1778, som före-
skrev, att en moder till barn utom
äktenskapet skulle ha rätt till att få
vara okänd. Syftet med bestämmelsen
var att en kvinna genom att föda
barn på främmande ort skulle kunna
undvika skammen och därigenom
inte frestas att döda sitt barn. Prak-

tiskt gick det så till, att barnet in-
fördes i kyrkböckerna som född av
»okänd moder». Bestämmelsen upp-
hävdes först år 1915, vilket betyder,
att det fortfarande finns människor
här i landet som är födda inte bara
av okänd fader – det torde vara rätt
så vanligt – men även av okänd mo-
der.

Rättshistorikerna brukar flitigt un-
derstryka, att det endast var i arvs-
och familjerättsligt hänseende som
de oäkta barnen var sämre ställda,
medan de hade samma straffrättsliga
skydd och samma civil- och förvalt-
ningsrättsliga ställning som andra.

I realiteten är detta en sanning med
modifikationer. I skråordningarna
från 1400–1600-talen stadgas uttryck-
ligen att de utom äktenskapet födda
är uteslutna från rätten att vinna in-
träde i skrået. Bestämmelserna bort-
togs 1720, men genom ett kungl.
brev från 1752 kan man förstå att
skråna fortsatte med sin gamla praxis.
Det inskräptes nämligen där, att »det
oäkta barn vid ämbeten och skrån
samt andra näringar icke något hin-
der i antagandet göra skall». Man
kan givetvis säga, att det inte var
staten som ställde de oäkta barnen i
en särställning, utan skråna själva som
inte ville ha med dessa barn att göra.
Men man får då beakta, att det från
början var staten och kyrkan som
medvetet hade utklassat dem.

Det uttryck, som bättre än något
annat karakteriserar de oäkta barnens
sociala position i gårdagens samhälle,
är *ärelöshet*. Idag säger inte detta oss
särskilt mycket, men det hade en helt
påtaglig realitet för våra förfäder.
Som ett exempel kan nämnas en dom
från Västerås år 1640: »En kona från

Stockholm fått oäkta barn. Men efter tretton veckor är barnet dött. Frågas om hans begravning. Dom: Skall gräva sitt barn i galgbacken.» Ärligt folk begrovs inte på galgbacken, endast oärliga.

Industrialismen skärper problemen

Industrialismens genombrott under 1800-talet kom att medföra, att de oäkta barnen på ett alldeles speciellt sätt kom i rampluset. Behovet av billig kvinnlig arbetskraft – såväl till industrin som till borgarhemmen – var stort, och många unga kvinnor sökte sig in till de snabbt expanderande städerna. Naturligt nog råkade många »i olycka» och blev sittande med ett faderlöst barn som de hade svårt att försörja. Antalet barn födda utom äktenskapet ökade kraftigt. Medan år 1750 ungefär 2,5 % av alla nyfödda barn i Sverige föddes av ej gifta kvinnor, var motsvarande år 1850 9 %, 1900 13 % och 1910 15 %.

Sett ur den offentliga moralens synvinkel var detta ett uttryck för ren »lösaktighet», och man var snar att uttala en förkastelsedom över den flicka, som fick ett barn utan att vara gift. Någon större ansvarskänsla gentemot barnet ansågs en sådan »fallen kvinna» inte ha: »För de flesta unga ogifta kvinnor i större städer (speciellt fabriksflickor) ter sig deras havandeskap som en otur, en olycka, som de tyvärr råkat ut för. Deras förnämsta strävan är att på lämpligaste sätt göra sig ett ovälkommet foster eller barn kvitt, så att de må återvinna sin förra frihet», säger en barnläkare i början av seklet. Med uttrycket »frihet» åsyftar han tydligen flickornas

»kamrat- och uteliv om kvällarna». Man kan emellertid förstå flickornas önskan att bli av med det oönskade barnet. Läkaren fortsätter nämligen: »att själv amma sitt barn skulle ju för en ung, ogift moder innebära att störta sig själv; att högt omtala vad hon av hjärtat önskar dölja; att göra sig omöjlig såväl i ett som i annat hänseende, och slutligen att från en glad och fri flicka bliva en sådan där ömkad och beklagad, fattig, ett oäkta barns moder, vilken får eländigt draga sig fram såsom handtlangerska vid byggen, hjälperska vid grovsysslor i bättre lottades hem m. m. – samhällsställningar, på vilka en fabriksflicka under sina glada dagar ej ens kan tänka utan rysning.»

Efter denna beskrivning av det öde som väntade den ogifta arbetarflicka som ville behålla sitt barn, är det svårt att riktigt tro på enbart »njutningsjukan» och »friheten» som förklaringar till varför så många önskade bli kvitt barnen. Säkert är emellertid, att detta var vanligt, och att detta skedde genom utackordering av de nyfödda barnen i fosterhem.

Enligt fattigvårdsförordningarna från sista delen av 1800-talet var det nämligen endast de barn, som inte hade någon arbetsför försörjare, som hade rätt till understöd. Och hur fattigvården fungerade i förhållande till sina understödstagare framgår av följande lärorika historia. Omkring 1900 klagade Stockholms stad över en invasion av tiggande fattigbarn från en grannkommun. Kommunen svarade då: »Barnen kunna icke reda sig, om de icke få tigga.» Nej, från samhället kunde inte det oäkta barnet förvänta sig mycket.

Men fadern? Om denna säger lagberedningen: »För egen del har modern icke något rättsligt anspråk på bistånd av fadern, och för att få utdömt bidrag till barnets underhåll är hon nödsakad att föra en ofta långvarig rättegång mot fadern. Även om hon i en sådan rättegång kan få underhållsbidrag utdömt, är säkerhet för bidragets utfående därmed ingalunda vunnit. Fadern saknar ofta andra tillgångar än sin arbetskraft; och då vid sådant förhållande någon exekution icke kan äga rum, går modern ofta helt miste om underhållsbidrag.»

De förhållanden de oäkta barnen växte upp under, avspeglar sig även i deras senare liv. Många klarade sig givetvis bra, men deras handikapp avspeglar sig i högre brottslighet, lägre eller knappast någon utbildning, flera fattigvårdsfall och — för kvinnornas vidkommande — flera nya barn födda utom äktenskapet.

Reformer — äntligen

Reformerna kom med det nya seklet. År 1902 beslöt riksdagen om en hälsovårds kontroll av fosterhemmen (lag om fosterbarnsvård), och år 1905 fick de oäkta barnen arvsrätt efter modern och modernefränder. Den stora reformen kom emellertid med barnlagarna år 1917 (lag om äktenskaplig börd, lag om barn utom äktenskap och lag om adoption samt en rad följdförfattningar).

Om man erinrar sig att medeltidslagstiftarnas syfte med att döma ut de oäkta barnen var att främja sedligheten och den äktenskapliga troheten, är det nu välgörande att läsa lagberedningens motiv för sitt förslag till att bättra dessa barns ställning.

»Äktenskapsinstitutionen är för samhället av största vikt och betydelse. Att samhället uppmuntrar äktenskapet men ställer sig avvisande mot de så kallade fria könsförbindelserna är därför alldeles i sin ordning. Men det torde icke överensstämma med en sund rättsuppfattning att i detta syfte låta de utom äktenskap födda barnen utsättas för lidanden såsom ett slags straff för föräldrarnas fel. Erfarenheten visar för övrigt, att syftet icke på det sättet vinnes. De utom äktenskap födda barnens antal har alljämt ökats, och det är att antaga att lagstiftningens ståndpunkt därtill bidragit. Lagens njugghet vid utmätande av föräldrarnas förpliktelser emot dessa barn uppmuntrar till lösa förbindelser i stället för att avhålla därifrån. Däremot måste den omständigheten att dessa barns faktiska läge är så dåligt innebära en kraftig maning för lagstiftaren att tillse, i vad mån det må vara möjligt att genom lagstiftningen verka till förbättrande av deras ställning.»

1917 års lagstiftning tog bort mycket av det som var orättvist. Senare har ytterligare förbättringar skett, fast på en punkt har det dröjt ovanligt länge. Först 1970 fick det utomäktenskapliga barnet arvsrätt efter sin fader. Därmed har det sista formella hindret för jämlikhet mellan barnen borttagits. Men om lagen nu inte skiljer på »äkta» och »oäkta», så betyder detta inte att likhet råder. Man utrotar nämligen inte med lagens hjälp på ett halvt sekel resultatet av ett tusen års indoktrinering av svenska folket.

- Bäärnhjelm, Gösta*, Utomäktenskapliga barns ställning, i Minnesskrift ägnad 1734 års lag, bd. II. 1934.
- Delin, Carl*, Om oäkta börd samt om oäkta barns rättsställning enligt äldre svensk rätt. Del I. 1908.
- Edling, Holdo*, Lagar om barn utom äktenskap, adoption m. m. 1918.
- Hafström, Gerhard*, Den svenska familjerättens historia. 1970.
- Holmbäck, Åke*, Ätten och arvet, enligt Sveriges medeltidslagar. 1919.
- Malmström, Åke*, Föräldrarätt. Institutet för rättsvetenskaplig forskning. (XIV). 1956.
- Undén, Östen*, Föräldrar och barn. Enligt gällande svensk rätt. 1927.
- Winroth, Alfred*, Föräldrarätt. Svensk Civilrätt III. 1901.
- Reformlinjer för Svensk fattigvårdslagsstiftning af Centralförbundets för socialt arbete fattigvårdskommitté. 1907.
- Förslag till lag om barn utom äktenskap m. m. Lagberedningens förslag till revision av giftermålsbalken och vissa delar av ärvdabalken. III. 1915.

SUMMARY

Illegitimate children

To be born out of wedlock has always been a drawback. Conditions seem to have been better in pagan times. The father of the family could, if he had the means, have several wives as well as a number of concubines. Unless he exposed his child — which was considered an evil also in those days — it was his duty to provide for it whether the mother was his wife or not. With permanent settling inheritance problems arose. For obvious reasons the legitimate son was chief heir, but concubine sons were also entitled to a share of the heritage. This attitude changed radically when the Christian view on marriage as a sacrament was introduced. Infidelity became a deadly sin and was fought also with the help of law. According to the medieval laws the mother was responsible for her child up to the age of 3, then the father had to provide for it until the age of 7, after which the parental responsibility ceased. The inheritance rights of the illegitimate child

were negligible. The 1734 code confirmed this state of things for a long time onwards. Illegitimate children were granted subsistence for their bare survival but were not entitled to any heritage whatever.

Illegitimate children supposedly had the same civil rights as other children, the law only precluding their rights to inheritance. However, this was not quite true as, for instance, they were buried outside the consecrated grounds of the Church like criminals and suicides. The guilds also treated them as outcasts excluding them from membership.

Industrialization brought about an increase in the number of illegitimate children and at the turn of the 20th century social reforms began. In 1905 every child was granted the right to inherit its mother and her kin. The many law bills of 1917 meant another great step forward but not until 1970 the illegitimate child was granted the right to inherit also its father.